

ДИТИНА ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН: ОКРЕМІ ЗАУВАГИ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

THE CHILD AS A SUBJECT OF LEGAL RELATIONS: SPECIAL NOTES (THEORETICAL AND LEGAL ASPECT)

Завгородня Ю.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Актуальність теми зумовлюється необхідністю дослідження подальших заходів імплементації у національну систему права концептів людських прав та верховенства права через забезпечення рівності усіх учасників суспільних відносин, незалежно від різних ознак, зокрема і віку особи. Відзначається необхідність системного та перманентного дослідження проблематики забезпечення прав дитини, важливість сприйняття дитини як повноправного учасника правових відносин, особливо зважаючи на таку ознаку людських прав, як рівність та принцип рівності як загальний принцип права.

На основі аналізу правничої наукової літератури стверджується, що проблематика висвітлення прав дитини за умов природної парадигми права та людських прав є мало висвітленою та потребує свого дослідження.

Акцентується увага, що теорія правових відносин має враховувати особливості правових відносин щодо реалізації людських прав, що цей аспект предмета пізнання фактично не розкривається в юридичній науковій та навчальній літературі.

Відзначається, що людські права через їх природний характер належать людині від народження, а тому твердження, що їх можна реалізувати лише з досягненням певного віку, може сприйматися як таке, що порушує сутнісну природу людських прав.

Аналізуються окремі рішення Європейського суду з прав людини, у яких сформульовано положення щодо необхідності сприйняття дитини повноправним учасником правових відносин. Дитина, як і повнолітня особа, повинна мати можливість реалізувати своє право на свободу та особисту недоторканість, на свободу слова та думки, право не бути підданим катуванню, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, не залучатися до виконання примусової праці тощо.

Резюмується, що, висвітлюючи тематику особливостей правових відносин за участю дитини, пов'язаних із реалізацією прав дитини, загальнотеоретична правнича наука має враховувати: 1) специфіку суб'єктного складу цих відносин: одним з суб'єктів завжди виступає держава через органи публічної влади; 2) дитина, як і повнолітні особи, має ті ж самі людські права, реалізувати які вона також може повною мірою, що зумовлює необхідність урахування під час висвітлення проблематики дієздатності як властивості суб'єкта правових відносин; 3) об'єктом досліджуваних відносин є права дитини, правова природа яких зумовлює необхідність виконання державою обов'язку забезпечення прав дитини незалежно від волевиявлення дитини.

Ключові слова: держава, дієздатність, людські права, права дитини, правоздатність.

The urgency of the topic is stipulated by the necessity to study further measures to implement the concepts of human rights and the rule of law by ensuring equality of all participants in public relations, regardless of various characteristics, including age, into the national law system. Indispensability for systematic and permanent research on the child's rights, the importance of the child's perception as a full-fledged participant in legal relations, especially given such a feature of human rights as equality and the principle of equality as a general principle of law, are drawn attention to.

It is argued that the issue of child's rights coverage under the natural paradigm of law and human rights is poorly elucidated and should be studied further, based on the analysis of the legal scientific literature.

Attention is placed on the fact that the theory of legal relations should take into account the peculiarities of legal relations regarding the human rights implementation, that this aspect of the subject of knowledge is not actually disclosed in the legal scientific and educational literature.

It is noted that human rights, by their intrinsic nature, belong to a person from his birth, and therefore the claim that they can be realized only after reaching a certain age can be perceived as violating the essential nature of human rights.

Some decisions of the European Court of Human Rights, in which the legal provisions on the necessity to perceive a child as a full-fledged participant in legal relations are formulated, are analyzed. The child, like an adult, should be able to exercise his or her right to liberty and inviolability, the right to freedom of speech and thought, the right not to be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment, and the right not to be subjected to forced labor.

It is summarized that covering the thematics of the peculiarities of legal relations with the participation of the child related to the child's rights implementation, general and theoretical law science should take into account the following: 1) the specifics of the subject structure of these relations: the state is always one of the subjects through the public authorities; 2) the child, as well as an adult, has the same human rights, which he can also fully realize, which stipulates the necessity to take into account while covering the issue of legal capacity as a property of the subject of legal relations; 3) the rights of the child are the object of studied relations, the legal nature of which determines the necessity for the state to fulfill the obligation to ensure the child's rights, regardless of the will of the child.

Key words: state, legal capacity, human rights, child's rights, legal relations.

Актуальність. Ще у 1996 році, прийнявши Конституцію, українське суспільство відмовилося від цінностей радянської держави, проголосило як основну цінність людину, її права та свободи, при цьому закріпивши рівність людей у правах та гідності [1].

Однак лише з початку XXI століття у чинне законодавство почали імплементуватися концепти, що відповідають означеним конституційним положенням, зокрема через закріплення принципу верховенства права, принципів сервісно орієнтованої держави.

Водночас і донині одним із питань, якому приділялося недостатньо уваги науковців (та й членів суспільства загалом), є забезпечення рівності у правах усіх людей незалежно від віку, зокрема забезпечення прав дитини. Не можна не відзначити, що протягом останніх декількох

років були зроблені певні кроки до вирішення окресленої проблематики, маємо на увазі запровадження інституцій Уповноваженого Президента України із прав дитини, освітнього омбудсмена тощо, прийняття законодавства щодо юридичної відповідальності за булінг. Однак це лише посилює необхідність системного та перманентного дослідження проблематики забезпечення прав дитини. Дитина має розглядатися (в означеному контексті) як повноцінний учасник правових відносин, особливо зважаючи на таку ознаку людських прав, як рівність та принцип рівності як загальний принцип права.

«Усе в житті людини починається зі сприйняття світу очима дитини. Саме тому важливо, коли вона знає свої права з дитинства. Усі ми різні, але рівні у своїх правах. Кожна дитина становить надзвичайну цінність не лише

для своїх батьків, а й для всього світу, саме тому, що вона унікальна й другої такої немає і не буде» [2] – зазначається на офіційному сайті Уповноваженого Верховної Ради України із прав людини. Без реалізації цього положення у національній системі права навряд чи можливе формування України як правової, демократичної держави.

Таким чином, дослідження загальнотеоретичних правових аспектів правового статусу дитини через висвітлення дитини як суб'єкта правових відносин є важливою проблематики вітчизняної правничої науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що проблематика правового статусу дитини, дитини як учасника правових відносин висвітлюється у вітчизняній правничій науці переважно через галузевий аспект. Так, аналіз наукової літератури з окресленої тематики дозволяє зробити висновок про те, що найбільш дослідженим є сімейно-правовий та цивільно-правовий статуси дитини.

У цьому аспекті відзначимо науковий доробок таких вітчизняних авторів, як Є. Гарєєв (реалізація права інтелектуальної власності дітьми) [3], Н. Конончук (різновиди прав дитини за сімейним законодавством) [4], Л. Красицька (реалізація та забезпечення майнових та немайнових прав дитини) [5], С. Саблук (окремі аспекти правового становища дітей) [6], О. Синегуб (дитина як носій немайнових прав) [7], О. Явор (особисті немайнові права дитини) [8] та інші.

Правовий статус дитини через призму загальнотеоретичної правничої науки був предметом гносеології таких вітчизняних науковців, як Я. Костенко (закріплення правового статусу дитини в національному законодавстві) [9], Н. Крестовська (нове трактування прав дитини) [10], О. Юхта (теоретико-правовий аспект правового становища дитини) [11].

Аналізуючи окреслену проблематику, варто погодитися з Н. Найман щодо того, що «останніми роками правовому статусу дитини, зокрема її правам, на законодавчому рівні приділяється велика увага. Про це може свідчити навіть факт імплементації низки міжнародно-правових актів у національне законодавство України» [12, с. 42]. Однак слід відзначити, що наявність приписів у нормативно-правових актах не вказує на те, що закріплені ними положення реалізуються у фактичній поведінці суб'єктів правових відносин.

Наведена теза Н. Найман підтверджує той факт, що більшість наукових публікацій за тематикою прав дитини ґрунтуються на нормативистській парадигмі права (яка, м'яко кажучи не сумісна з концептом людських прав, сформованим на початку другої половини ХХ століття в межах західної правової традиції).

Тому проблематика висвітлення прав дитини за умов природної парадигми права та людських прав є мало висвітленою та потребує дослідження.

Мета статті. Метою нашого дослідження є висвітлення дитини як суб'єкта правових відносин через призму загальнотеоретичної правової науки. При цьому, зважаючи на неможливість у межах однієї статті детально описати вибраний предмет дослідження, ми акцентуємо увагу на основних положеннях, що мають парадигмальне значення для інтерпретації досліджуваного правового явища.

Виклад основного матеріалу. У межах загальнотеоретичної правничої науки термін «суб'єкт правових відносин» інтерпретується як елемент складу правовідносин, що наділений певними правами та обов'язками та володіє окремими якостями – правосуб'єктністю. Так, наприклад, колектив вітчизняних науковців таким чином висвітлює зміст наведеного поняття: «потенційними суб'єктами правових відносин є фізичні або юридичні особи, котрі згідно з чинним законодавством володіють правоздатністю, дієздатністю та деліктоздатністю. Реальна ж участь таких суб'єктів у правових відносинах детермінована життєво

важливою обставиною, що передбачена гіпотезою регулятивної або охоронної норми права і в теорії права отримала назву «юридичний факт»» [13, с. 229].

Загалом не можна не погодитися з таким розумінням суб'єкта правових відносин, однак варто відзначити, що наведене сприйняття досліджуваного правового явища має також урахувати особливості правових відносин щодо реалізації людських прав, а цей аспект предмета нашого пізнання фактично не розкривається в юридичній науковій та навчальній літературі. Тому у подальшому ми зосередимо увагу на основних положеннях теорії правових відносин, що відображають проблематику предмета гносеології.

По-перше, у навчальній та науковій юридичній літературі відзначається, що суб'єкт правовідносин має бути наділений правосуб'єктністю, що включає в себе низку складових частин: правоздатність і дієздатність (в останній час почали виокремлювати і таку складову частину, як деліктоздатність. «Вважаємо за можливе передбачити існування ще одного елементу правосуб'єктності суб'єкта права, котрий позначає здатність до вчинення саме протиправних діянь. Він, як і дієздатність, зумовлений існуванням волі суб'єкта права» [14, с. 45], – зазначає А. Пасічник, досліджуючи визначення адміністративної деліктоздатності). У межах нашого дослідження особливе значення мають саме перші дві складові частини – правоздатність та дієздатність. І якщо перша, за ustalеним підходом, інтерпретується як можливість особи бути носієм прав та обов'язків, яка виникає з моменту народження людини, то друга – як здатність власними діями реалізувати права та набувати юридичних обов'язків, що настає з досягненням певного віку.

На нашу думку, таке викладення правосуб'єктності без додаткового висвітлення особливостей відносин, пов'язаних із реалізацією людських прав, дещо спотворює розуміння природи людських прав та прав дитини. Так, людські права через їх природний характер належать людині від народження, а тому твердження, що їх можна реалізувати лише з досягненням певного віку, може сприйматися як таке, що порушує сутнісну природу людських прав.

У цьому контексті варто відзначити низку рішень Європейського суду з прав людини, які додатково аргументують висловлену нами тезу. У справі А. проти Сполученого Королівства (заява № 3455/05) Європейський суд із прав людини розглядав ситуацію, пов'язану з засобами усталеного виховання в Англії, зокрема, коли вітчизняний суд щодо 10-річної дитини «помірне тілесне покарання», яке було дозволено законодавством (законодавство у цьому випадку відображало звичаї, засади виховання суспільства, які і до сьогодні багато у чому превалюють і в українському соціумі, відповідно до яких дитина розглядається як об'єкт виховання, а не суб'єкт; дитина повною мірою не усвідомлює багатьох речей, а тому має слухатися дорослих). Європейський суд із прав людини відзначив, що наявність такого законодавства не відповідає вимогам верховенства права, не забезпечуючи дитині можливість захисту, застосування заходів стримування тощо, та визнав порушення ст. 3 (заборона катувань) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [15]. Вважаємо, що саме таке розуміння прав дитини (як і страсбурзький суд) закріплено у Конвенції про права дитини: «Держави-учасниці вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину» [16].

Заслугує на увагу коментар вітчизняного правника М. Корнієнка наведеного рішення Європейського суду з прав людини: «Йдеться про Велику Британію напри-

кінці ХХ століття, державу, у якій зародилась і концептуально оформилась ідея верховенства права (rule of law). Як бачимо, законодавство Великої Британії передбачало застосування насильства зі сторони вихователів (батьків) до дитини, і лише після прийняття рішення Європейським судом із прав людини ситуація змінилася на краще» [17, с. 208].

Наступною справою, що розглядалась Європейським судом із прав людини та має відношення до предмета нашого дослідження, є Таєр проти Сполученого Королівства, у якій розглядалась ситуація з покаранням школяра за бійку, що полягало у нанесенні йому 15 ударів різкою. Англійський суд, як зазначає Г. Юдківська, не побачив у цих діях порушення прав дитини, виходячи з того, що «мовляв, вибачте, я зростаю у цій системі, ми звикли до цього, це абсолютно нормально для підлітка – бути побитим різками» [18].

Наведене дає змогу вести мову про сприйняття в межах західної правової культури дитини як повноправного учасника правових відносин, що має такі ж права, як і повнолітні особи. Не можна розглядати дитину як особу, яка через свій вік не може реалізувати свої людські права, не усвідомлює свої інтереси.

Досліджуваний аспект тісно пов'язаний з такими ознаками людських прав, як природний характер та рівність. Тому питання про дієздатність у контексті реалізації дитиною людських прав потребує окремого уточнення. Дитина, як і повнолітня особа, повинна мати можливість реалізувати своє право на свободу та особисту недоторканість, на свободу слова та думки, право не бути підданим катуванню, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, не залучатися до виконання примусової праці тощо. У зв'язку з означеним викликає здивування, що і донині значна кількість людей намагається аргументувати правомірність зобов'язання учнів загальноосвітніх шкіл чергувати у школах [19], не розуміючи елементарної відмінності виконання роботи дорослими особами та дітьми (на що вказують і нормативні приписи Кодексу законів про працю), а також того факту, що локальні та корпоративні норми, які посягають на сутнісний зміст людських прав, є нікчемними (маємо на увазі згадані автором Правила розпорядку школи для учнів), що відповідає вимогам верховенства права (а не верховенства закону, яке і намагається захистити означений автор).

По-друге, у навчальній та науковій юридичній літературі відзначається, що суб'єкти правовідносин наділені взаємними правами й обов'язками. Багато у чому таке сприйняття правових відносин зумовлює існування тези про те, що коли діти (або їхні батьки, опікуни чи піклувальники) заявляють про свої права, наголошується, що вони (діти) забувають про свої обов'язки. «Права людини в школах, як правило, протиставляють обов'язкам, а головною людською рисою, яку виховує школа, вважають дисциплінованість. Це лише кілька викривлень серед довгого списку в системі шкільної освіти, про які говорили під час дискусії

«Права людини в школі: як популяризувати цінності серед дітей» [20], – наголошують громадські активісти.

У межах західної правової традиції людські права розглядаються крізь призму вертикальності. Людські права є вимогами, що спрямовуються державі. Тому завжди адресатом прав людини є держава, публічна влада. Саме органи публічної влади зобов'язані забезпечувати реалізацію людських прав через виконання позитивних та негативних обов'язків. Наголосимо, що не інші люди, а тільки органи влади. Означений концепт закріплений і в Конституції України, зокрема у ст. 3, через визначення головного обов'язку держави та фактору визначення спрямованості її діяльності.

Таким чином, у правовідносинах, пов'язаних із реалізацією людських прав, у тому числі й дітьми, суб'єктом, на якого покладається обов'язок забезпечення людських прав, є органи публічної влади. При цьому на носіїв прав не покладається якийсь обов'язок. Ці відносини є односторонніми, тобто такими, у яких «сторони мають або права, або обов'язки» [13, с. 223], до того ж носіями прав є фізичні чи юридичні особи, а носіями обов'язків – держава в особі органів публічної влади. Саме держава відповідає перед людиною за результативність своєї діяльності.

По-третє, розглядаючи правове становище дитини, не можна не відзначити особливості, пов'язані з об'єктом правовідносин, який зазвичай сприймається як те, заради чого суб'єкти і вступають у ці відносини. Об'єктом правових відносин, пов'язаних із дитиною (у контексті, що ми висвітлюємо), є права дитини. При цьому незалежно від бажання дитини держава зобов'язана визнавати права дитини (як і людські права) та спрямовувати свою діяльність на їх реалізацію. Означене слід сприймати не як «примус до щастя» дитини, а скоріше як ситуацію з неможливістю відмови від права, захищеного ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (свобода від катувань): навіть якщо людина дає згоду, щоб її катували, це не звільняє органи влади відповідати за катування особи.

Саме у контексті означеного варто відзначити наявність у держави не тільки негативних, а і позитивних зобов'язань щодо забезпечення людських прав.

Висновки. Таким чином, висвітлюючи тематику особливостей правових відносин за участю дитини, пов'язаних із реалізацією прав дитини, загальнотеоретична правнична наука має враховувати: 1) специфіку суб'єктного складу цих відносин: одним з суб'єктів завжди виступає держава через органи публічної влади; 2) дитина, як і повнолітні особи, має ті ж самі людські права, реалізувати які вона також може повною мірою, що зумовлює необхідність урахування під час висвітлення проблематики дієздатності як властивості суб'єкта правових відносин; 3) об'єктом досліджуваних відносин є права дитини, правова природа яких зумовлює необхідність виконання державою обов'язку забезпечення прав дитини незалежно від волевиявлення дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
2. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Офіційний сайт. URL <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/childrens>
3. Гареев Є.Ш. Особливості здійснення права інтелектуальної власності особами, які не досягли повноліття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 42. С. 32–38
4. Конончук Н.М. Класифікація прав дитини в сімейному законодавстві України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2010. Вип. 10. С. 203–210.
5. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : дис. ... док. юрид. наук: спец. 12.00.03 «цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». В., 2015. 496 с.
6. Саблук С.А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 143–147.
7. Синегубов О.В. Правовий статус дитини, як учасника особистих немайнових прав. *Форум права*. 2013. № 1. С. 900–907
8. Явор О.А. До проблеми особистих немайнових прав дитини. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 68–74.
9. Костенко Я.В. Правовий статус дитини в національному законодавстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 55–60.

10. Крестовська Н.М. Новий погляд на права дитини. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 425–427.
11. Юхта О.Г. Теоретико-правовий аналіз концептуального поняття «правовий статус дитини». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12 (158). С. 72–76.
12. Найман Н. Сімейно-правовий статус дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 38–43.
13. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016; Ліра ЛТД. 480 с.
14. Пасічник А. Щодо визначення поняття адміністративної деліктоздатності. *Юридична Україна*. 2009. № 11–12. С. 41–46.
15. Case of A v. the United Kingdom, Application no.3455/05, Council of Europe: European Court of Human Rights, 19 February 2009. URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91403>.
16. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. Ст. 205.
17. Корнієнко М.М. Сучасна парадигма протидії насильницьким злочинам щодо дітей: монограф. Одеса: Одеський. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 371 с.
18. Сутінки прав людини і Європейський суд. URL: <http://ua.racurs.ua/1136-prava-ganna-udkivska>
19. Гриб В. Чергування учнів. URL: https://advokatgryb.blogspot.com/2019/03/blog-post_2.html
20. «Всі права – хорошим людям». Як у школах розповідають про права людини. URL: <https://nus.org.ua/articles/vsi-prava-horoshym-lyudyam-yak-u-shkolah-rozpovidayut-pro-prava-lyudyu>